

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ЗА УМОВ ВОЄННОГО ЧАСУ У ДІТЕЙ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ

TRANSFORMATION OF EMOTIONAL INTELLIGENCE UNDER WARTIME CONDITIONS IN CHILDREN WITH HEARING IMPAIRMENT

Події останніх місяців звернули увагу фахівців різних галузей на навчання, виховання, психологічний супровід найбільш уразливої категорії населення – дітей. Проблема психологічного стану дітей з особливими освітніми потребами, зокрема з порушеннями слуху, що постраждали внаслідок кризових травматичних подій, є гостро актуальною для сучасного українського суспільства. Автором підкреслено важливість, нагальність цього дослідження через розкриття не лише недостатньої кількості таких наукових розвідок, а й, насамперед, через потребу у вивченні труднощів становлення та розвитку дітей із порушеннями слуху, неоднозначності, відсутності емоційної стабільності особистостей цієї категорії (особливості формування емоційної, вольової, поведінкової сфер, особистісної регуляції та багато іншого). Сучасні дослідження українських науковців у сфері спеціальної психології є суперечливими та дискусійними, особливо щодо формування й функціонування емоційного інтелекту в осіб із порушеннями слуху, визначення умов і чинників його формування, впливу родини та сімейного виховання. Аналіз наукової літератури свідчить про те, що є чимало праць, присвячених проблемі емоційного інтелекту особистості з типовим розвитком, але відсутні дослідження формування емоційного інтелекту у дітей із порушеннями слуху за умов стресу, воєнного стану. Тож автором розглянуто вплив емоційної напруги в суспільстві, руйнування безпечності оточуючого середовища та кардинальну зміну, порушення звичного способу життя на формування і розвиток емоційного інтелекту у дітей із порушеннями слуху. Досліджено конструктивні і деструктивні трансформації емоційного інтелекту як передумови формування особистості дитини з порушеннями слуху у воєнний період. Масштабність проблеми спонукала залучити до дослідження й аналізу понятійного апарату такі категорії, як детермінанти емоційного інтелекту, структура емоційного, вплив родинного виховання та стресовий стан особистості. Під час дослідження неодноразово буде підкреслено, що емоційний інтелект має тенденцію до динамічного розвитку навіть за умов стресу, військових дій, але якість його формування у деструктивну чи конструктивну форму залежить від впливу родинної підтримки, сімейного виховання.

Ключові слова: дитина з порушеннями слуху, емоційний інтелект, поведінкова сфера, родинний вплив, стрес, конструктивна трансформація особистості, воєнний період.

The events of recent months drew the attention of experts in various fields to education, upbringing, and psychological support of the most vulnerable category of the population – children. The problem of the psychological state of children with special educational needs, in particular with hearing impairments, who suffered as a result of crisis-traumatic events, is acutely relevant for modern Ukrainian society. The author emphasized the importance and urgency of this research due to the disclosure not only of the insufficient number of such scientific investigations, but, first of all, due to the need to study the difficulties of formation and development of children with hearing impairments, ambiguity, lack of emotional stability of personalities of this category (peculiarities of the formation of emotional, volitional, behavioral sphere, personal regulation and much more). Modern studies of Ukrainian scientists in the field of special psychology are controversial and debatable, especially regarding the formation and functioning of emotional intelligence in people with hearing impairments, determining the conditions and factors of its formation, the influence of family and family upbringing. The analysis of the scientific literature shows that there are many works devoted to the problem of emotional intelligence of individuals with typical development, but there are no studies on the formation of emotional intelligence in children with hearing impairment under conditions of stress and martial law. Therefore, the author considered the impact of emotional stress in society, the destruction of the safety of the surrounding environment and a radical change, disruption of the usual way of life on the formation and development of emotional intelligence in children with hearing impairment. The constructive and destructive transformations of emotional intelligence as prerequisites for the formation of the personality of a child with hearing impairment during the war period were studied. The magnitude of the problem prompted to involve such categories as determinants of emotional intelligence, the structure of emotional, the influence of family upbringing and the stressful state of the individual in the study and analysis of the conceptual apparatus. During the research, it will be repeatedly emphasized that emotional intelligence has a tendency to dynamic development even under conditions of stress and military operations, but the quality of its formation in a destructive or constructive form depends on the influence of family support and family upbringing.

Key words: child with hearing impairment, emotional intelligence, behavioral sphere, family influence, stress, constructive personality transformation, wartime.

УДК 159.922.76.134.156.235.(21-4)
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.43.18>

Вовченко О.А.

д. психол. н., старший дослідник, старший науковий співробітник відділу освіти дітей з порушеннями слуху Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка Національної академії педагогічних наук України

Сучасний світ змінився і перестав бути хоча б відносно стабільним та зрозумілим, прогнозованим, передбачуваним. Така трансформація потребує, у першу чергу, розуміння та усвідомлення, а в другу – прийняття. Багато

дорослих осіб нині перебувають у стані амбітендентності (різнополюсності) ніби за умов стану шизофренії: під час зустрічі зі знайомими хочуть обійняти і водночас відхилитися від іншої людини. Багато хто втратив опору

(рідних, домівки, кошти, статки) і має недо-віру до будь-якої інформації, що чує або читає у соціальних мережах, але при цьому постійно шукає її в Інтернеті, підписаний на багато каналів у різних месенджерах. Доросла особистість відчуває постійний неспокій, тривожність, характеризується одночасно двома страхами: по-перше, бути ушкодженою, по-друге, втратити все, що має. І всі вчинки, рішення визначаються саме цими страхами.

Сьогодні віртуальне спілкування витісняє реальне та порушує почуття реальності, породжує ілюзії сприйняття. Стало неможливим довготривале планування, знижується можливість контролю за ситуацією та, відповідно, почуття безпеки. Думки про можливе бомбардування та свою смерть чи близьких виникають у багатьох дорослих осіб. І дуже складно цей період доводиться проживати найбільш незахищеній категорії осіб – дітям, оскільки в колі уваги дорослих вони є сегментом серед низки інших проблем, страхів та завдань, які необхідно вирішувати. Діти з особливими освітніми потребами, зокрема з порушеннями слуху, перебувають у критичній ситуації крайньої беззахисності, уразливості та потреби уваги до їхніх емоційних станів у період нападу держави-агресора на територію України.

Дисфункції розвитку емоційної сфери дітей із порушеннями слуху призводить до підвищеної тривожності, зміни рівня самооцінки, страхів у спілкуванні та самовираженні, агресії, емоційного виснаження, переживання стресу тощо. Емоційний інтелект (далі – EI) визначається як здатність спостерігати власні емоції та емоції інших людей, розрізнити їх та використовувати цю інформацію для вирішення проблем і регуляції поведінки, особистісної саморегуляції та самоконтролю. Розвиток та формування EI є важливим адаптаційним чинником, що сприяє соціалізації (соціальної поведінці), оптимізації міжособистісної взаємодії дітей із порушеннями слуху.

У багатьох дослідженнях (М. Зайднер, Дж. Мейер, М. Брекет, Д. Карузо, Г. Метьюс, Р. Робертс, Р. Уорнер та ін.) [3; 13–15] підкреслюється важливість високого рівня розвитку EI, що сприяє подальшій успішності зростаючої особистості в різних сферах життя. Саме тому дослідження проблематики психологічних передумов трансформації EI у дітей із порушеннями слуху за умов воєнного часу є таким актуальним та важливим як для науковців, так і для практиків.

Західна психологія, історично так зумовлено, приділяла більшу увагу емоціям, почуттям, науковим обговоренням про уявлення зв'язку мислення та емоцій через новий конструкт, який отримав у наукових колах визначення «емоційний інтелект». Перші уявлення про емоційний інтелект закономірно сформу-

валися з розвитку ідей і теорій про соціальний інтелект Е. Торндайка, міжособистісного та внутрішньоособистісного інтелекту Г. Гарднера. Природно, виникла необхідність об'єднати в одному концептуальному полі когнітивні й особистісні характеристики особистості. «Емоційний інтелект» як конструкт і наукова категорія вважається важливим та актуальним не лише з теоретичного, а й із практичного погляду, оскільки він впливає на швидкість адаптації особистості дитини в сучасному світі, навіть за негативних тенденцій його існування (тобто воєнних дій), та піддається розвитку й формуванню в нормі та патології (за умов атипового розвитку особистості). Так, Д. Гоулман, Л. Джегегард, Д. Неліс досліджували емоційний інтелект серед вибірок учнів різного віку, гендерної приналежності, соціального статусу, зокрема з порушеннями психофізичного розвитку (порушення слуху та зору, обмеження фізичного пересування, інтелектуальні порушення), що допомогло їм установити підвищення рівня навчання, міжособистісної комунікації, адаптації в малих і великих групах, а також успішну соціалізацію [14; 15].

Окреслені результати дають змогу стверджувати, що в дослідженнях європейських і західних фахівців такі поняття, як «емоційний інтелект», «формування емоційного інтелекту», «соціальний інтелект», «саморегуляція особистості з порушеннями слуху», набувають кардинально нового значення. Актуальною проблемою сучасної спеціальної психології стає не лише формування побутових навичок (навичок самообслуговування), а й набуття базових умінь, знань, зокрема за умов війни, нестабільності, невідомості.

Нині у ситуаціях постійного стресу, невідомості, в умовах колективних негативних переживань можливі два шляхи трансформації емоційного інтелекту особистості дитини: деструктивний та конструктивний.

Деструктивний розкривається через переконання та стратегії поведінки дитини з порушеннями слуху, які не дають змоги адаптуватися до нових умов життя, переважають негативний відбір інформації та глобалізація найменших проблем. Як результат, це депресивні стани, тривожність, порушення сну, проблеми з харчуванням, посттравматичні стресові розлади, невротичні стани, страхи тощо. Прагнення повернутися до колишнього способу життя і туга за ним, особливо за підтримки таких ілюзій батьками, без урахування незмінності нових обставин, життя в ілюзії, що нічого не відбувається, призводять лише до деструктивних станів.

Конструктивний тип трансформації EI відрізняється та характеризується, як це не є дивним, прийняттям ситуації та виробленням конкретних способів дій щодо вирі-

шення конкретних щоденних побутових проблем, усвідомленим регулюванням процесу роздумів про травму та її вплив на життя за допомогою підтримки батьків, рідних, що оточують дитину щоденно.

Конструктивність – це прийняття ситуації, перехід до планування «тут і зараз». Наприклад, батьки, спілкуючись із дитиною, промовляють плани не на цілий тиждень, а на кожен день: «Що я (ми) можу зробити сьогодні?», «Які у нас плани на сьогодні?» та ін. Таке свідоме використання ефективних способів організації свого життя та допомоги підростаючому поколінню є важливим у період нестабільності буднів.

У багатьох західних наукових дослідженнях домінує думка, що батьківський контроль, співучасть тісно пов'язані з емоційними чи поведінковими розладами, формуванням EI та реакції на складні травмуючі соціальні події дітей із порушеннями слуху [3; 15]. Дослідження підтверджують важливість батьківського нагляду, участі, «задіяності» в емоційному житті дитини у будь-якому віці як чинника, який не так контролює проблемну поведінку чи емоцію, як її спрямовує.

Емоційний тон відносин або «якість задіяності» в емоційному житті дитини з порушеннями слуху батьків можна уявити у вигляді шкали. На одному полюсі знаходяться максимально близькі, теплі, доброзичливі стосунки (батьківська любов), а на іншому – далекі, холодні й ворожі. У першому випадку засобами виховання є увага, заохочення, а в другому – суворість, покарання. Різні способи батьківського контролю за емоційним життям дитини також можна представити у вигляді шкали, на одному полюсі якої – висока активність, самостійність і ініціативність дитини, довіра батьків, розуміння саморегуляційних процесів дитини, а на іншому – пасивність, залежність, слухняність. Відзначимо, що В. Сатир виділяє чотири чинники сімейного життя, які впливають на всі процеси, що відбуваються в родині, зокрема які впливають на становлення дитини та її емоції: самооцінка, родинна комунікація, сімейні правила, зв'язок із суспільством за межами сім'ї (соціалізаційні аспекти). У всіх сім'ях, що мають проблеми з вихованням, спілкуванням, на думку В. Сатир, характерними є такі ознаки, як низька самооцінка, опосередковане, нечітке спілкування, жорсткі, безапеляційні правила, соціальні зв'язки, які здійснюються з позиції страху, звинувачень або підлезування. Благополучні сім'ї, навпаки, реалізують зовсім іншу модель та стратегію: висока самооцінка, спілкування пряме, відверте, конкретне, гнучкі правила, які відповідають обставинам, відкриті соціальні зв'язки, що повні довіри [1, с. 98].

П. Чубарова також характеризує розвиток емоцій дитини через сімейну ситуацію,

яка стимулює розвиток емоційного інтелекту або його гальмує п'ятьма основними властивостями. Ці характеристики сприяють розвитку як емоційного інтелекту, так і рефлексії дитини, стимулюють зосередження на власних емоційних станах і прямому, відкритому, безпосередньому вираженню емоцій та почуттів [12, с. 56].

В. Гарбузов розглядав формування емоційного інтелекту через цінності родини та самої дитини. Науковець зазначав: «Скажи мені, що для тебе є цінним, що ти переживаєш як найвищу цінність свого життя, і я скажу тобі, хто ти» [4]. Так, процес формування особистості дитини з порушеннями слуху також відбувається різними соціальними шляхами, тип яких залежить від того, яка цінність переживається як найвища, який вибирається вектор соціального спрямування життєдіяльності. Переживання цінностей зумовлюють тип людської особистості та рівень сформованості EI. В. Гарбузов описав шість таких типів:

1. Теоретичний – особистість дитини, усі прагнення якої спрямовані на об'єктивне пізнання дійсності.

2. Естетичний – особистість дитини, для якої об'єктивне пізнання неприродне, оскільки вона прагне досягнути одиничний випадок і «дослідити, вивчити його без залишку з усіма індивідуальними особливостями».

3. Економічний – особистість дитини привчена керуватися принципом найменших витрат, тобто «з найменшою витратою сил досягти найбільшого результату».

4. Соціальний – сенс життя дитини та родини становлять любов, спілкування з іншими особами.

5. Політичний – дитині властиве бажання бути лідером, маніпулювати, контролювати групу однолітків тощо.

6. Релігійний – дитина співвідносить власну особистість і розвиток із загальним сенсом життя, світу, власної родини [4, с. 127–128].

В. Гарбузов зауважував, що всі напрями цінностей особистості дитини закладені в кожній родині. Однак одне із цих переживань набуває керівного значення та переважно визначає подальше життя дитини з порушеннями слуху та формування її почуттів, емоцій, соціальної поведінки.

Визначальними у формуванні емоційного інтелекту дітей із порушеннями слуху є об'єктивні й абстрактні детермінанти. Під об'єктивними ми розглядаємо ті умови та чинники, які суб'єкт (тобто особистість дитини) не може змінити за власним бажанням. Під суб'єктивними буде розглянуто умови та чинники, що визначаються соціальним оточенням, діяльністю, знаннями, умовами існування особистості. Важливо доповнити, що об'єктивні детермінанти особистість не може змінити

за власним бажанням, а суб'єктивні – залежать від внутрішніх потреб, можливостей, бажань особистості та можуть бути змінені (сформовані, розвинуті, скореговані).

До об'єктивних детермінант формування емоційного інтелекту дітей із порушеннями слуху належать біологічні передумови його формування: спадковість (рівень сформованості емоційного інтелекту батьків дитини, особливості та схильність до емоційного сприйняття або, навпаки, схильність до соціопатичної поведінки, взаємодія лівої та правої півкуль головного мозку, особливості темпераменту).

Така біологічна детермінанта, як взаємодія лівої та правої півкуль головного мозку, характеризує особливості сприймання та переробку інформації. О. Цетковський зауважує, що правопівкульний тип мислення, пов'язаний із невербальним інтелектом, сприяє розпізнаванню емоційного мовлення [10]. Переважання «правопівкульного» мислення є запорукою збереження мимовільної інформації щодо емоцій, переживань. Такі особи краще ідентифікують емоційний стан співрозмовника, ніж, скажімо, «лівопівкульні» представники. Права півкуля відповідає за формування здатності до визначення типу емоційного контексту в мовленні, сприймання невербальних знаків емоцій в іншій особі, такі особистості більш емпатійні, вразливі, чутливі до вербальних образ, тривожні [10, с. 102]. Отже, науковцями права півкуля розглядається як емоціогенна. Учені висувають припущення, що права півкуля має тенденцію до синтезу й об'єднання різнохарактерних сигналів у цілісний образ, у такий спосіб беручи на себе вирішальну роль у реалізації емоційного переживання.

Перевага лівої півкулі полягає у тому, що вона виконує функції аналізу й упорядкування певних деталей, інформації, послаблюючи та видозмінюючи емоційні реакції. Так, емоційні та когнітивні функції обох півкуль взаємопов'язані щодо регуляції емоцій.

Згідно з дослідженнями О. Чеснякової, кожна з півкуль має «власне бачення світу». Права півкуля виступає несвідомим мотиваційним ядром і сприймає ситуацію ситуативно, вибірково. Ліва півкуля, навпаки, характеризується цілісним сприйманням емоційних переживань на свідомому рівні [11, с. 78–80].

Властивості темпераменту як біологічного аспекту детермінанти формування емоційного інтелекту можна охарактеризувати як вроджені особливості, зокрема коли йдеться про емоційну сприйнятність. На думку А. Лимаря, темперамент дитини та його особливості визначають такі особистісні характеристики, як нейротизм, екстраверсія, які мають високі кореляції з емоційним інтелектом [6, с. 65]. Це означає, що властивості

темпераменту мають стійкий взаємозв'язок з емоційним інтелектом.

На думку Дж. Мейєра та П. Селовея, взаємозв'язок емоційного інтелекту та, наприклад, екстраверсії й нейротизму має бути мінімальним: «...незалежно від того, є особистість комунікабельною або емоційною у своїй поведінці, вона може бути розумною по відношенню до своїх емоцій» [14].

Досліджуючи аспект нейротизму як біологічної детермінанти, чинника, що впливає на сформованість емоційного інтелекту, К. Бранд і В. Іган отримали результати про прямопропорційність зв'язку нейротизму та загального інтелекту й оберненої пропорційності нейротизму та емоційного інтелекту. Під час зростання рівня нейротизму в досліджуваних зростали інтелектуальні показники, однак знижувався рівень емоційного інтелекту. Стимулюючим чинником zarazом вчені зазначали тривожність, яка впливала на зменшення сприймання емоційних стимулів, емпатійності тощо [3; 7].

До суб'єктивних детермінант формування емоційного інтелекту варто віднести соціальні аспекти, зокрема рівень розвитку сім'ї, особливості сімейного виховання, емоційно сприятливі відносини між батьками, гендерні особливості виховання, сімейний дохід, соціальне оточення спілкування дитини й родини загалом (друзі, хресні батьки, близькі рідні, друзі батьків, колеги, які спілкуються з підлітком, тощо), рівень розвитку самосвідомості дитини з порушеннями слуху, емоційні знання та навички; синтонність, релігійність тощо.

Найважливішою передумовою розвитку емоційного інтелекту у дітей із порушеннями слуху є здатність та вміння розпізнавати емоції інших людей, тобто синтонність. Я. Мазурковський визначає цю наукову категорію «...як інстинктивне співіснування з оточенням». Синтонна особистість дитини переживає емоції, що збігаються з емоціями людей навколо, з якими вона перебуває в безпосередньому тісному контакті незалежно від її бажання. Дитина радіє, коли оточенню весело, і сумує, коли сумно [7, с. 47].

Наукові уявлення щодо періоду формування синтонності в онтогенезі суперечливі. Вона розглядається як вроджений інстинкт, реакція безумовного емоційного рефлексу [5] або як набута реакція, якій особистість дитини може навчитися. У спеціальній психології розвиток синтонності пов'язують, насамперед, з емоційними реакціями оточення на дії дитини, які водночас виступають орієнтирами для самоставлення та самооцінки особистості з порушеннями слуху.

Умовами гармонійного емоційного розвитку є реалістичне сприйняття себе та певний рівень самосприймання. Основи цих

двох механізмів закладаються на ранніх стадіях онтогенезу, визначаючись вихідним прийняттям дитини з боку «значущих дорослих» та сім'ї [2; 4; 7].

На формування емоційного інтелекту дитини впливають також стан і рівень взаємин між батьками, як зазначалося вище, характер цих взаємовідносин, рівень задоволеності подружжя власним життям та один одним тощо. Можна припустити, що батьки з високим рівнем емоційного інтелекту здатні створити гармонійні умови сімейних взаємин, що детермінують, зі свого боку, розвиток емоційного інтелекту їхніх дітей. У таких родинах більш уважно ставляться до переживань один одного й часто обговорюють емоційні проблеми. Як зазначає М. Микитенко, дитині властиво наслідувати своїх батьків, зокрема і в патернах емоційної поведінки. Дітям, пізніше підліткам, батьки яких демонструють конструктивну емоційну поведінку в повсякденному житті, властиво долучати її до свого поведінкового побуту [8, с. 114].

Батьки можуть управляти формуванням емоційних патернів дитини, використовуючи заохочення та покарання. Відповідно до теорії Н. Баркова, те, що винагороджується соціальними агентами (батьками, вихователями, психологами, рідними тощо), буде розвиватися, поліпшуватися, зміцнюватися в поведінці дитини, а те, що карається, із часом почне згасати, зменшуватися та може повністю зникнути [2, с. 65–67].

Використовуючи заохочення й покарання, батьки можуть цілеспрямовано або ненавмисно посилювати/пригнічувати вираження, демонстрацію певних емоцій у різних ситуаціях. Наприклад, діти, які постраждали від неадекватних наслідків вираження певних емоцій (наприклад, люті, гніву), у подальшому можуть пригнічувати ці та схожі емоції. Заохочення вираження позитивних емоцій у дітей із порушеннями слуху сприяє їх закріпленню.

Загалом можна виокремити два напрями сімейного емоційного виховання: «винагорода соціалізаційної емоції» або «покарання соціалізаційної емоції». Перша позиція ґрунтується на підтримці, зміцненні емоцій дитини з метою навчити її висловлювати емоції прийнятним способом, регулювати та контролювати їх, що сприяє формуванню емоційного інтелекту й розвитку соціальної компетентності особистості. Друга позиція може провокувати емоційне напруження, збудження й підірвати уявлення дитини про соціальну толерантність, компетентність і терпимість у соціальному спілкуванні (міжособистісній взаємодії) [2; 12].

Батьки можуть розповідати, наводити приклади, використовувати різні повчальні методики (легенди, приклади з життя, із влас-

ного досвіду тощо), інструктувати дитину щодо емоційної експресії, регуляції, вивільнення емоцій і форм коректного поведіння з іншими оточуючими. Родини, яким не байдужі емоційний стан і сформованість емоційної регуляції власних дітей, прагнуть обговорювати свої емоції та емоції дітей, відкрито розповідати про позитивні й негативні переживання, досвід. У такий спосіб вони допомагають підліткам розуміти, сприймати, не боятися та, зрештою, справлятися з негативними емоціями. Такі батьки розглядають негативні емоції своєї дитини як можливість близькості або як привід до навчання вирішенню тієї чи іншої проблеми [1, с. 81]. Уміння та бажання батьків обговорювати емоційні проблеми з дитиною сприяють розумінню зростаючої особистості власних емоцій, розвивають здатність до саморегуляції. Однак уявлення про необхідність і частоту таких розмов у різних родинах дуже відрізняються.

Висновки з проведеного дослідження. Емоційний інтелект дітей із порушеннями слуху формується під впливом низки чинників: слабкості та неврівноваженості нервових процесів; порушень пластичності й рухливості нервової системи; специфіки функціонування пізнавальних процесів (мимовільність, нестійкість та обмежений обсяг уваги, порушення сприймання об'єктів і ситуацій, незначні обсяги пам'яті); порушень мовленнєвої діяльності; несформованості абстрактно-логічного мислення (невміння оцінювати та співвідносити попередній досвід із поставленими завданнями; неглибокі, нестійкі, малоінтенсивні, односторонні, недиференційовані, ситуативні інтереси); специфічності формування видів діяльності (неусвідомлюваність кінцевої мети діяльності, безініціативність моторної рефлексії способів дій); специфіки формування «Я-концепції», «Я-образу» (самооцінка, нерозуміння власних можливостей). Окрім того, важливою є соціальна ситуація розвитку в період дорослішання, становлення особистості.

Високий рівень сформованості емоційного інтелекту є важливою умовою формування адаптивної поведінки дитини з порушеннями слуху. Низький рівень, навпаки, тісно пов'язаний із соціальною дезадаптацією і емоційними розладами: депресією, тривогою, різними формами відхилень поведінки. ЕІ є необхідним складником успішного функціонування особистості дитини з порушеннями слуху. Найбільш сприятливою умовою для формування емоційного інтелекту є особлива виховна стратегія сім'ї, використання якої має ґрунтуватися не лише на увазі до поведінки та подій життя дитини, а й, насамперед, на її переживаннях у ці моменти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрієнко Л. Теоретичні та методичні засади самооцінки дітей та дорослих з порушеннями розвитку. Дніпро : Аркада, 2019. 169 с.
2. Барков Н. Ідентифікація та самоідентифікація як первинні та вторинні чинники саморозвитку особистості. Київ : Український центр політичного менеджменту, 2019. 144 с.
3. Бранд К. Проблемы синдромологии и нозологии в современной психиатрии. Харьков : Основа, 1996. 180 с.
4. Гарбузов В. Вплив сімейного виховання на становлення особистості з порушеннями психофізичного розвитку. *Теорія і практика сучасної психології: збірник наукових праць Класичного приватного університету*. 2020. № 3. С. 123–129.
5. Ковалевська Т. Дослідницькі напрями нейролінгвістичного програмування: оглядовий аналіз. *Вісник Одеського національного університету*. 2007. Т. 12. Вип. 3. С. 47–58.
6. Лимар А. Особливості становлення «Я-образу» у дітей з особливими освітніми потребами. Вінниця : Вишняківське ТО, 2014. 186 с.
7. Мазурковський Я. Лексико-семантичні домінанти сугестивного дискурсу в рамках атипового розвитку. Одеса : МіСт, 2012. 112 с.
8. Микитенко М. Саморегуляція особистості з порушеннями психофізичного розвитку. Київ : Світ, 2017. 196 с.
9. Носенко Е. Емоційний інтелект: концептуалізація феномена, основні функції. Київ : Вища школа, 2003. 126 с.
10. Цетковський О. Вивчення та формування емоційної сфери особистості з порушеннями розвитку у старшому шкільному віці : методичний посібник. Чернівці : Часопис, 2015. 198 с.
11. Чеснокова О. Формування познавальних інтересів у підлітків з порушеннями слухової функції. Київ : ЛТДдрук, 2015. 146 с.
12. Чубарова П. Эмоциональные расстройства у детей и подростков в современной школе. *Вісник ЛНПУ ім. Т. Шевченка*. 2004. № 1 (69). С. 53–58.
13. Barnes G. The effects of parenting on the development of adolescent alcohol misuse: A six-wave latent growth model. *Journal of Marriage and Family*. 2000. V. 3. P. 175–186.
14. Mayer J., Salovey P. The intelligence of emotional intelligence. *Intelligence*. 1993. № 18 (27). P. 433–447.
15. Mayer J., Salovey P., Caruso D., Sitarenios G. Emotional intelligence as a standard intelligence. *Emotion*. 2001. № 1. P. 232–242.